

ERMENİ HARFLİ KIPÇAK TÜRKÇESİNİN YAYILMA ALANLARI

Spread Areas of Armeno-Kipchak Turkish

Abdulkadir ÖZTÜRK*

Özet

Kıpçaklar tarihi seyir içinde üç kola ayrılmıştır. Bu kollardan biri olan ve Karadeniz'in kuzeyinden Doğu Avrupa'ya göç eden Kıpçaklar, Deşt-i Kıpçak bölgesinde Ermenilerle ticarî ve sosyo-kültürel münasebetler neticesinde Gregoryan mezhebini kabul etmişlerdir. Deşt-i Kıpçak'ta geniş bir alana yayılan ve yaklaşık beş asır yaşayan Kıpçak Türkleri ve kendilerini Ermeni olarak adlandıran Gregoryanlar, Ermeni harfleriyle yazıya aktarılan Kıpçak Türkçesiyle, 16. ve 17. yüzyıllar arasında Kiev, Kamenets, Suçov, Şeret, Lvov, Lutsk ve Vladimir bölgelerinde bugün bilinen 112 eser meydana getirmişlerdir. Bu çalışmada, söz konusu bu eserlerden hareketle, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin yayılma alanları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıpçak, Gregoryan, Ermeni, Deşt-i Kıpçak

Abstract

Kipchaks has been divided into three branches in the course of history. As one of these groups, the Kipchaks having immigrated into Eastern Europe from the north of Black Sea adopted the Gregorian sect as a natural outcome of commercial and socio-cultural relations with the Armenian in the region Deşt-i Kıpçak. The Kipchak Turks having spread through a vast area and survived for nearly five centuries, and the Gregorian who named themselves as 'Armenian' produced 112 works (the ones known for today) written out in Kipchak Turkish with Armenian alphabet in the regions such as Kiev, Kamanets, Suçov, Şeret, Lvov, Lutsk and Vladimir between 16th and 17th centuries. Throughout this paper, the main focus will be on the spreading areas of Kipchak Turkish based on the works mentioned above.

Keywords: Kipchak, Gregorian, Armenia, Deşt-i Kıpçak

Giriş

İslam kaynaklarında Kıpçak, Batı kaynaklarında Kuman (Koman) ve Rus vakayinamelerinde Polovets (Poloves) adıyla geçen etnik tanımlamaların tamamı tek ve aynı halkı göstermektedir (Ahincanov 2009:

* Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kadirozturk66@hotmail.com

17-18). Arap ve Pers literatüründe “Kıpçak” etnik adı ilk defa 8. yüzyılda ortaya çıkmıştır (Ahincanov 2009: 21). Kıpçaklar, 4. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Orta Asya’dan Karadeniz’in kuzeyine, Balkanlar’a ve Orta Avrupa’ya büyük gruplar halinde gelen Türk boyları arasında önemli bir yere sahiptir (Özkan 1997: 26). Kıpçak adının zikredildiği en eski ifadelere, Merkezî Moğolistan’da Selenge nehrinin güneyinde, Ramstedt tarafından 1909 yılında ortaya çıkarılan ve 8. yüzyıla ait kaya kitabeleri olan *Şine Usu Yazıtı*’nda rastlanmaktadır (Ahincanov 2009: 44).

Daha önceki dönemlere ait kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte Kıpçakların erken etnik tarihiyle ilgili farklı görüşler de ortaya atılmaktadır.

10. yüzyılda Çin’in kuzeyinde hâkimiyetlerini güçlendiren Kıtaylar, bazı Türk kavimlerinin yanı sıra Kıpçakları da yaşadıkları bölgeden (Kazakistan ve Moğolistan’ın bir bölümü) göç etmeye mecbur bırakmışlardır. Kıpçaklar 11. yüzyılın başlarında Yayık nehrinin kuzeyinde İdil nehri boyunca ilerleyerek Ural dağlarını aşmış ve Kama-İdil bölgesine ulaşmışlardır. Aşağı İdil boyuna girerek Hazarların hâkimiyetine son vermiş; Peçenek ve Uzlardan boşalan yerleri işgal ederek Kuzey Kafkasya’ya, Aşağı Don ve Dnyepır bölgesine yerleşmişlerdir (Kurat 1992: 72).

12. yüzyılın başlarında Ruslar, Kumanları ağır bir yenilgiye uğrattınca dağılan Kumanlar, yerlerini doğudan gelen Kıpçaklara bırakmışlardır. Kıpçak adı altında birleşen bu Türk kavimleri geniş bir sahayı işgal ettikleri hâlde siyasi bir birlik olarak ortaya çıkamamışlar, bir Kıpçak devleti kuramamışlardır. Orta Asya’dan Tuna boylarına kadar yayılan Kıpçakların Orta Asya’daki hâkimiyeti Cengiz’e kadar devam etmiş, yayıldıkları ve hâkim oldukları diğer bölgelerdeki hükümlerine yine Moğol akınları son vermiştir (Vural, Toparlı: 1). Moğol baskıları neticesinde dağılan Kıpçakların Mısır’a kadar gittikleri görülmektedir. Ancak 13. ve 14. yüzyıllarda Mısır’a gitmelerinin sebebi olarak zaruret zamanlarında pek çok Kıpçak çocuğunun köle olarak satılması gösterilebilir (Vural, Toparlı: 1).

Bunun yanı sıra Karadeniz’in kuzeyinden Doğu Avrupa’ya göç eden Kıpçaklar, “Kıpçak Bozkırı” olarak da adlandırılan Deşt-i Kıpçak’ta; bugünkü Ukrayna, Moldova, Rusya’nın bir kısmı ve Romanya’nın bir kısmını kaplayan çok geniş bir alanda varlıklarını devam ettirmişlerdir. Tarih boyunca çeşitli sebeplere bağlı olarak birçok Türk ve yabancı kavimlerle ilişkileri olan Kıpçak Türkleri yerleştikleri sahalardaki etnik unsurlarla karışık kolonize bir toplum olarak varlıklarını daima sürdürmüşler ve pek

çok millî kimliğin ortaya çıkmasında da rol oynamışlardır. Buna en iyi örnek olarak; Kafkasya'da, Gregoryen Ermeni kimliğinin oluşmasındaki etkileri gösterilebilir.

Kıpçakların bir kısmı Rusların, Macarların, Kafkas halklarının ve hatta Arapların arasında eriyip gitmişlerdir. Hatta Mısır'da kalan son Kıpçak azınlık da Mehmet Ali Paşa yönetimi tarafından yok edilmiştir. Polonya, Romanya, Ukrayna coğrafyasında pek çok Kıpçak, yerli halk arasına karışmış; doğu Avrupa'da azımsanamayacak oranda Kıpçak nüfus II. Dünya savaşına kadar varlığını korumuştur (Kutalmış 2003: 67).

Bugünkü Kırgız-İçkilik, Türkmen-Salur, Özbek, Altay-Teleüt, Başkurt ve Kazak-Ortacüz boy ve kabilelerinde Kıpçak adını taşıyan topluluklar bulunmaktadır (Özkan 1997: 32).

Kıpçak Türkçesinin Tarihî Seyri

Orta Türkçenin kuzey-batı kolunu, Kuman-Kıpçak boylarına mensup Türklerin konuşma dili olan Kıpçakça oluşturur (Akar 2005: 225). Kıpçak Türkçesi, Deşt-i Kıpçak'ta, Güney Rusya'da, Kırım'da, Mısır ve Suriye'de ayrıca Orta Asya'nın batı bölgelerinde yaşayan göçebe Kıpçak Türklerinin dilidir.

Kıpçaklar; kendilerinden önce Doğu Karadeniz'e göç eden kavimleri de bünyelerinde toplayarak Batı Türkçesinin merkez kanadını teşkil etmişlerdir. Buna rağmen Kıpçak Türkçesi gelişmesini, asıl yurdundan çok uzakta 13. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar Suriye ve Mısır'da hüküm süren Memlûkler devleti zamanında meydana getirmiştir. Memlûklüler devrinde devlet yönetiminde Kıpçakların olması dolayısıyla, Türkçenin önemi artmış ve Türkçe eserler meydana getirilmiştir (Özgür 1994: 1).

Kıpçak-Kuman Türklerinin Orta İdil'e Bulgar topraklarına kadar geldikleri ve buradaki İdil Bulgar halkı ile kaynaşarak, bu sahanın bütünüyle Kıpçaklaşmasında büyük rol oynadıkları görülmektedir. Ayrıca, bu sahada Bulgar Türkçesine karşılık Kıpçak Türkçesinin nüfuz kazandığı ve yaygınlaştığı görülür (Özyetgin 2006: 8-9).

Kıpçaklar sadece Balkanlarda değil, Kafkasya'da da sahanın Türkleşmesinde önemli roller üstlenmiştir. Bugün hâlâ Balkan, Doğu Avrupa ve Kafkasya coğrafyasında Kıpçak varlığından söz edilmekte, Kıpçak izlerini taşıyan eserler canlılığını korumaktadır.

Kıpçakların bu geniş sahalara yayılmaları, tarihî Kıpçak Türkçesinin birden çok kolda, birbirinden uzak coğrafyalarda, farklı dil ve kültür çevrelerinde gelişmesine neden olmuştur. Tarihî Kıpçak Türkçesi 13.-16. yüzyıllar arasında Güney Rusya steplerinde ve Ön Asya'da, yani Mısır-Suriye bölgesinde konuşulan ve yazılan bir yazı dili olmuştur. Bu muhitlerin başında Deşt-i Kıpçak olarak adlandırılan coğrafyada Altın Ordu Devleti etrafında şekillenen Kıpçak Türk yazı dili gelmektedir. Buradaki yazı dili geleneğine, Kıpçaklarla kavim adı olarak tarihte birlikte anılan Kumanlar ve onların konuştukları Kuman Türkçesi de dâhil edilmektedir (Özyetgin 2006: 10).

Öte yandan Kuman-Kıpçak Türkçesine ait bugün elimizde son derece az belge vardır. Kıpçak sahasında Kumancayı karakterize eden en önemli eser bir tür sözlük olan *CodexCumanicus*'tur (Özyetgin 2006: 10). *CodexCumanicus*'un dil sahasına giren bölgeler arasında Volga (İdil) ırmağı boyları ile Karadeniz'in ve Kafkasların kuzeyinde yaşamakta olan Türk boyları yer almaktadır. *CodexCumanicus*'un dili olan Kıpçak Türkçesi yalnızca çeşitli Türk boylarının anladığı ortak bir değil, Karadeniz'in kuzeyinde, Kırım'da ve Kafkasların kuzeyinde yaşamakta olan çeşitli kavim ve milletlerin de ortak anlaşma dili olduğu anlaşılmaktadır (Tavkul 2003: 46).

Altın Ordu çevresinde, Harezmi yazı dili geleneğinin tesiriyle, Kıpçak lehçesi temelinde şekillenen yazı dilinde verilmiş, günümüze kadar gelen birkaç önemli edebî eser mevcuttur. Yine Kıpçak özellikli bir yazı diliyle kaleme alınmış o devre ait resmî devlet belgeleri, diplomatik mektuplar, yarlık ve bitikler vardır. Genel olarak bakıldığında bu dönemden bize kalan eser sayısı son derece azdır. Bu sebeple tüm bu belgelerin devrin Kıpçak Türkçesi hakkında bize bilgi verdiği için önemi büyüktür. Altın Orda Hanlığının yıkılmasıyla Kazan ve Kırım Hanlıklarında Altın Orda-Kıpçak yazı dili bir süre devam etmiş, ancak 1475'te Kırım'ın Osmanlılara ilhakı, 1552'de Kazan'ın Ruslar tarafından işgali ile tarihî Kıpçak Türk yazı dilinin gelişme süreci bu coğrafyada son bulmuştur. Kıpçak Türkçesinin Ön Asya'daki bir diğer kolunu Memluk-Kıpçak Türkçesi oluşturmaktadır. Bu sahada edebî eserlerin yanı sıra sözlük ve gramerlerin de verilmiş olması Türk dili tarihi için önemlidir (Özyetgin 2006: 10).

Tarihî Kıpçak Türkçesinin geç dönemdeki bir başka kolu da dönemin (15.-17. yy) bir tür karma dili olan Ermeni harfli Kıpçak Türkçesidir. Ermeni alfabesiyle yazıya geçirilmiştir. Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi 17. yüzyıldan itibaren Slav dilleri içinde eriyip gitmiş, ardında zengin bir eser külliyyatı bırakmıştır (Özyetgin 2006: 11-12).

Ermeniler ve Gregoryanlık Meselesi

Ermenilerin Hıristiyanlığı kabul etmeden önce Part kültürünün, Ermeni toplumu üzerindeki etkisi Sasaniler ile Ermeniler arasında müşterek bir din olan Zerdüştlükten kaynaklanmaktaydı. Ermeni Kralı Tridat'ın Hıristiyanlığı kabul etmesiyle Kirkor/Gregoire, eski tapınakları yıktırması ve Kayseri Metropolitliğine giderek dinî önder makamında bulunan Leons tarafından Ermenistan'ın baş ruhanî reisi olarak kutsanmıştır.

Ermenilerde dinî liderlik, Kirkor ile başlayacak ve onun ailesinden gelenlerle devam edecekti.

Günümüze kadar süregelen “Gregoryan ” ve “Gregoryanlık” adı, Ermenilere Hıristiyanlığı getirerek Zerdüştlükten kurtaran ve Ermenilerin bir arada tek bir çatı altında toplanmasının temellerini atan böylece Ermeni kilisesini, milli kilise hâline getiren Kirkor/Gregoire isimli Katoğikos'tan alınmıştır.

Ermeni Kilisesi, bağlı bulunduğu Kalkedon'a; Greklere ve Romalılara karşı ulusal ve dinî bağımsızlıklarını korumaları için karşı çıkmıştır. Bu durum, Ermeni Kilisesi etrafında oluşan Gregoryan Hıristiyanlığın daha da şekillenmesine sebep olduğu gibi dinî kültür otonomisine kavuşmasını da sağlamıştır.

Bu arada Ermeni alfabesi olmadığından kendi dillerinde yazılmış İncil ve ayin usullerinden mahrum idiler¹. Alfabeden ve yazılı edebiyattan mahrum olmayı kilisenin mevcudiyeti ve bağımsızlığı için bir engel olarak gören Ermeni din adamlarınca, artık kendilerine has bir alfabenin icadı zaruri hale gelmişti. 4. yüzyılın sonlarına doğru (392-405 yılları arası) papaz Mesrop (Maschtotoz) tarafından “Danyel Alfabesi” ıslah edilerek, Ermenilerin dinî ve etnik yapısına uygun, 36 harf ihtiva eden ve daha sonra da 2 harf ilave edilecek olan *Ermeni Alfabesi* meydana getirilmiştir. Grekçe ve Süryaniceyi reddederek bütün dinî kutlamalarda icat ettikleri Ermeni alfabesini kullanarak, dinî metinleri Ermeniceye çevirmişler ve oluşturdukları daimî takvimle de bütün dinî meselelerini kendi kültür dairesince kutlama imkânı bulmuşlardır (Kılıç 2010: 253-260).

¹ Ermeni alfabesi meydana getirilmeden önce İncil ve ayinler, Grekçe veya Süryanice okunmaktaydı.

Kıpçak-Ermeni İlişkileri ve Kıpçakların Gregoryanlığı Benimsemesi

Türklerle Ermenilerin tarihî ilişkileri sanıldığından daha eskilere gitmektedir. M.S. 3. yüzyılın sonlarında Kafkasya'da İran'a başkaldıran Ermeniler, mücadeleyi kaybetmek üzere iken, bu topraklara yeni yerleşmekte olan Kıpçaklardan yardım istemişler ve onların desteğiyle I. Hozroy'un liderliğinde bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Ancak 297 yılında Roma İmparatoru Diocletianus, Ermenistan'ı yakıp yıkmıştır (Özkan 2007: 403.). Göçebe yaşam tarzı içerisinde geniş alanlara dağılan Kıpçaklar, Ermenilerle ilk temaslarını bu şekilde kurmuş oluyordular. Ermeniler arasına yerleşen ve Ermenistan'da yaşamaya devam eden küçük Kıpçak grupları Gregoryanlığı benimsemişlerdir.

11. yüzyıla gelindiğinde Gürcüler ve Ermenilerle yakın ilişkiler kuran Kıpçaklar, bölgedeki siyasî ve sosyal dengeler üzerinde etkili olmuşlardır. Hıristiyanlığı kabul eden Kıpçakların bir bölümü Gürcü Ortodoks Kilisesi'ne bir bölümü de Ermeni Gregoryan Kilisesi'ne bağlanmıştır.

Birlikte yaşayan Ermenilerle Kıpçaklar dil ve kültür üzerinde birbirlerini etkilemişlerdir. Şöyle ki; Kıpçakların zamanla Hıristiyanlaştıkları hatta Gregoryan mezhebini kabul ettikleri, yaptıkları evliliklerle de Ermenilere iyice karıştıkları görülmektedir (Kutalmış 2004: 37-38.).

Selçukluların 1064 yılında Ani'yi fethetmeleri üzerine Ermeniler, Karadeniz'in kuzeyine özellikle Kırım'a göç ederek Kıpçaklar ile ticari ilişkiler yaşamışlardır. Batı Lehistan'a yapılan Ermeni göçünün ilk dalgası, yaklaşık 400 aile ile gerçekleşmiştir. Bunlar Kırım ve Basarabya'dan gelen Kıpçak asıllı Ermenilerdir. Daha sonraları, 15. yüzyılın sonunda Osmanlı Türklerinin Kefe şehrini ele geçirmeleri ile birlikte (1475 yılında) buraya kolonizasyon akınları da eklenmiştir. Kefe'li "Ermeniler" kütleler halinde Kefe şehrini terk ederek Ukrayna'nın Podolya ve Galiçya bölgelerinde yaşayan dindaşlarının yanına göç etmişlerdir. Günümüzde bu Ermeni kolonistleri artık Türk dilli olmaktan çıkmışlardır; onlar artık diğer yerli ahali gibi Ukraynaca, Rusça ve Lehçe konuşmaya başlamışlardır (Aynakulova 2007: 22).

Sosyo-linguistik açıdan ilginç bir örnek olan bu Ermeniler, kendi dilleri olan Ermeniceyi bilmeyen, yazıda, ibadette, ticarete ve diğer alanlarda Kıpçakçayı kullanan kişiler olmuşlardır. Öncelikle bu dil

yadigârlarını kaleme alanların gerçekten Ermeni Gregoryan mezhebine intisap eden ve Ermeni harflerini benimseyen Kıpçak Türkleri mi, yoksa Kıpçak dilini kilise ve yazı dili olarak kabul eden Ermeniler mi olduğu bir problem olarak görünmektedir. Ermeni kilisesi millî bir kilise olduğu için bu kiliseye intisap etmiş olan Türkler de muhtemelen Ermeni olarak algılanmış olabilir (Kasapoğlu Çengel 2007: 77-78.).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi²

Ermeni Bagrathlılar Devleti yıkılmış ve Ermeniler gruplar halinde Batı'ya özellikle Kırım'a göç etmişlerdir. Kırım'da Kefe şehrinde yoğunlaşan Ermeniler, Osmanlı'nın Kırım'ı ilhakına kadar burada yaşamışlardır. Osmanlı'nın Kırım'ı ele geçirmesiyle birlikte Ermeniler buradan Doğu Avrupa'ya Lehistan topraklarına I. Leos'un daveti üzerine göç etmişlerdir.

11. yüzyıldan itibaren Deşt-i Kıpçak'ta birlikte yaşayan Ermeni ve Kıpçaklar, 13. yüzyıla birlikte kendi aralarında yakın ilişkiler kurmuşlar ve ticaret, zanaat gibi kazanç alanlarında birlikte yer almışlardır (Kutalmış 2004: 38.).

Kıpçak Türkçesini kullanan Ermenilerin bir bölümü 1280 yılından itibaren Ukrayna'nın batısında yer alan Kamenets ve Podolsk şehirlerine yerleşmişler ve daha sonra Polonya Ermenileri olarak tanınmışlardır. Kamenets-Podolsk veya Polonya Ermeni cemaati, 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Türkçe konuşmuş ve yazılı eserlerini Ermeni harfleriyle Türkçe olarak vermiştir (Özkan 2007: 405).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi, dilin yazı öncesi dönemi, yazı dilinin ortaya çıkışı ve dilin kaybolması olarak tarihî gelişimini üç aşamada tamamlamıştır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi, 16. ve 17. yüzyıllarda Kamenetsk-Podolsk ve Lvov'da yazılan Ermenice eserlerden bilinmektedir. Bu dilin yazı öncesi dönemi 13. yüzyılın sonu ile 15. yüzyılı kapsamaktadır. Bu dönemde Ermenilerle ilişkilerini ilerleten Kıpçaklar, dinî etkileşimini tamamlamış, Gregoryan mezhebini kabul etmişlerdi. Dinî metinleri okuyamıyorlar, anlayamıyorlardı. Bu yüzden de yazı diline ihtiyaç duyulmaya başlanmıştı. Yazı dili olarak ortaya çıkışı ise 16. yy ve 17.

²*Ermeni Kıpçakçası* ya da *Gregoryan Kıpçak Türkçesi* tanımlarının yerine *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi* tanımının kullanılması tercih edilmiştir.

yüzyılın ilk yarısını kapsar. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi yazı dilinin beşîği 1520-1530 yılları arasında Lvov olmuştur. 1521'de cemaatin kançılarya³ işleri Ermenilerden Gregoryan Kıpçaklara geçmiştir. 1519'da kral I. Sigismund tarafından onaylanan Lvov Ermeni kanunlar mecmuasının 1528'de Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesine tercümesi yapılmıştır. Daha sonra Polonya Vakayinamesi ve Viyana Vakayinamesi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesiyle yazılmıştır.

16. yüzyılın ilk çeyreğinde Kırım'daki Gregoryan Kıpçakların ve buradan çıkan göçmenlerin yazısı olmayan ağzı, kendine yapı olarak yakın olan Kırım Tatarcasından ayrılmış ve bağımsız yazı dili olarak Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesine geçmiştir (Daşkeviç 1983: 99).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi dil özellikleri açısından Tatar diyalektlerinden olan Karaimce, Urum ve Kırım Tatarcasıyla büyük bir benzerlik göstermektedir. 1521-1669 yıllarında Ermeni alfabesiyle, fakat Kıpçak dilinde düzenlenmiş ve günümüze kadar ulaşmış olan 112 yazılı eser yaklaşık 25-30 bin sayfaya ulaşmaktadır (Aynakulova 2007: 22). Bu eserler, tarih, edebiyat, din, felsefe, doğa bilimleri ve ziraatçılık alanlarında önemli bir mirastır (Chirli 2005: 11).

Sözünü ettiğimiz eserler Kiev'de (28 adet mahkeme defteri), Lvov'da (1 sözlük ve 26 farklı belge), Erivan'da (9 elyazması), St.-Petersburg'da (1 sözlük, velilerin yaşamlarını anlatan 1 kitap, 1 Zebur), Viyana'da (3 sözlük, 13 elyazması), Venedik'te (10 el yazması), Krakov, Varşova ve Vroslav'da (11 elyazması), Paris'te (4 elyazması), Gerl'de (1 Zebur), Leiden'de (1 dua kitabı) incelenmeyi bekleyen Kıpçak dil yadigârlarıdır. Bu eserler Viyana Milli Kütüphanesi, Matenadaran Eski Elyazmalar Enstitüsü, Lehistan-Varşova Arşivi gibi Avusturya, Hollanda, İtalya, Romanya, Fransa, Rusya, Ukrayna ve Ermenistan olmak üzere dünyanın pek çok çeşitli ülke ve kütüphanelerinde muhafaza edilmektedir (Aynakulova 2007: 22).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesiyle yazılmış elyazmaları ve yayınlar; dilin ve kolonilerin kaybolmalarıyla zamanla yok olmuştur. Kaybolan eserlerin günümüze kadar ulaşan eserlerden fazla olduğu düşünülmektedir. Sanat hayatı boyunca Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesini ısrarla korumaya

³Kançılarya; elçilik ve konsolosluklarda yönetimle ilgili görevlilerin bütünü, bu görevlilerin çalıştığı yer. (bkz. TDK Sözlük)

çalışan son yazar VartabetAnton olmuştur. Onun üç ciltlik vaazlar kitabı 1600-1662 yıllarında, Yazlovts ve Seret'te yazılmıştır (Daşkeviç 1983: 100).

Ukrayna'da kalan Kıpçakların sayısının azalmasıyla Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi yazı dilinin devam etmesi güç duruma gelmiştir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesiyle yazılmış belgelerin Polonya diline tercümeleleri, bu dilin varlığını ortadan kaldırmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi, başta Ukrayna olmak üzere Moldova, Romanya, Macaristan, Polonya ve Güney Rusya'nın bazı bölgelerinde yazı dili olarak 16. ve 17. yüzyıllar arasında kullanılmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin doğuşu, gelişmesi ve kaybolması ayrı bir öneme sahiptir. Dilbiliminde aynı yolu izleyen başka bir dil bulunmamaktadır. Bu nedenle sadece Türkologların dikkatini değil, daha geniş bir dilci kitlesinin dikkatini çekmeyi de başarmıştır (Chirli 2005: 9).

Ermeni harflerini kullanan tek Türk boyu Kıpçaklar değildi. Ermeni alfabesini Deşt-i Kıpçak'ta yaşayan Gregoryan Kıpçakların yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti tebaası Ermeni asıllı vatandaşlar da kullanmışlardır.

Osmanlı Ermenileri ve Gregoryan Kıpçaklar arasında kullanılan Ermeni alfabesi imlâ ve yazı stili bakımından birbirinden farklıdır. Ayrıca söz varlığı bakımından da Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde, Slav esaslı ödünç kelimeler fazladır. Arapça ve Farsça kelimeler ise bazı eserlerde kısmen görülür. Ancak Ermenice kelimeler çok sınırlıdır. Osmanlı Ermenilerinin verdiği eserlerde ise eserin verildiği bölgeye ve niteliğine göre farklılaşan bir dil kullanılmıştır. Pek çok eserde hem Anadolu ağızlarından hem de Arapça ve Farsçadan çok sayıda kelimeye yer verilmiştir (Özkan 2007: 407-408).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin sözcük dağarcığına bakıldığında Slav kökenli kelimelerin yoğunluğunu görmek mümkündür. Kudretli bir dilin konuşucularının baskısı ya da etkisi altında bulunan diğer konuşma dillerinin baskın dilden etkilenmesi sonucu karışık diller ortaya çıkabilmektedir. Buna bağlı olarak da Ermeni harfleriyle yazıya aktarılan Kıpçak dilinde ikincil kelimeler Slav kökenli, temel kelimeler ve şive Kıpçakçadır (Arıkan 2006: 133).

Ermenice-Türkçe ilişkileri hem Kafkasya'da hem de Anadolu'da yüzlerce yıl devam etmiştir. Bu yakın ilişki sonunda, 21. yüzyıla gelindiğinde, Türkçede 200 ile 680 arasında Ermenice kelime olduğu ifade edilirken; Ermenicede 4.000 kadar Türkçe kelimenin varlığından söz edilmektedir (Özkan 2007: 407).

Sonuç

Kıpçaklar, tarih boyunca bir devlet kuramamışlar ancak bazı milletlerin kimliğinin oluşmasında rol oynamışlardır. Çok geniş bir alana yayılan Kıpçaklar, çeşitli kollara ayrılmış ve Kıpçak Türkçesinin çeşitli kollarda farklı alfabelerle kullanımını ve yaşamını sağlamışlardır.

Tarihî Türk şiveleri arasında yer alan Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi yaklaşık dört asır Deşt-i Kıpçak'ta kullanılmış ve buradaki Kıpçaklar eserlerini Ermeni harfleriyle meydana getirmişlerdir. Ermenilerle kurulan ilişkiler, Kıpçakların Gregoryan mezhebini kabul etmelerini ve yazıya duyulan gereksinim olarak da Ermeni harflerini benimsemelerini etkilemiştir.

Zamanla kendilerini Ermeni olarak adlandırmaya başlayan Gregoryan Kıpçaklar, bu coğrafyada Kıpçak Türkçesinin varlığını devam ettirmişler, bunun neticesinde de bugün bilinen ve değişik alanlarda 112 eser meydana getirmişlerdir. Türk dili tarihi açısından önemli bir yere sahip olan bu eserler, şüphesiz Kıpçaklar hakkında o döneme ait bilgiler içermesi bakımından da Türk tarihi açısından değer taşıyan bir mirastır.

Dilin doğması, gelişmesi ve yok olması; tarihî süreçlerini kısa dönemde gerçekleştirmiş olması, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesini özel ve incelenmeye değer kılan bir özellik taşımaktadır.

Bu alanda yapılan çalışmaların gün geçtikçe artmasıyla Gregoryan Kıpçakları ve Ermeni harflerini kullanarak meydana getirdikleri eserler hakkında daha geniş bilgilere sahip olunacaktır. Son dönemlerde Türk dilcilerin dikkatini çeken bu alanda Türk dilci ve araştırmacıların ortaya koyacakları gerçekçi ve bilimsel yaklaşımlarla politik bir malzeme yapılması önlenecek; problemleri görülen bazı konular aydınlığa kavuşacaktır.

Kaynakça:

- Ahincanov, Sercan M., (2009), *TürkHalklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*, çev. Kürşat Yıldırım, Selenge Yay., İstanbul.
- Akar, Ali, (2005), *Türk Dili Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Arıkan, İbrahim (2006), *Ermeni Harfleriyle Yazılmış Kıpçakça Zebur Metin-Dizin*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aynakulova, Gülnisa (2007), “*Gregoryen Kıpçaklar ve Oniki Hayvanlı Türk Takvimi Üzerine*”, Millî Folklor, S. 74.
- Chirli, Nadejda (2005), *Ermeni Kıpçakça Dualar Kitabı AlğışBitigi*, Sota Yay.,Haarlem.
- Çengel Kasapoğlu, Hülya (2007), “*Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesiyle Yazılmış Töre Bitigi ve Bu Eserdeki Töre, Yargı, Bitik Terimleri Üzerine*”, Gazi Türkiyat Mecmuası, Güz 2007/1, Ankara.
- Daşkeviç, J. R., (1983), “*Armyano-Kıpçakskiy yazık: Etapiustori*”, VoprosıYazıkoznaniya, S.1.
- Kılıç, Davut, (2010), “*Ermeni Kimliğinin İnşasında Kilisenin Rolü*”, Prof.Dr. Harun Güngör Armağanı, haz. Mustafa Argunşah-Mustafa Ünal, Kesit Yay., İstanbul.
- Kurat, Akdes Nimet, (1992), IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara.
- Kutalmış, Mehmet (2003), “*Kıpçak-Ermeni Dil ve Kültür Münasebetleri*” Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri, haz. İdris Bal-Mustafa Çufalı, Nobel Yay., Ankara.
- Kutalmış, Mehmet (2004), “*On the ArmenoKipchak*”, Karadeniz Araştırmaları, S.2.
- Özgür, C., (1994), Baytaratü'l-Vâzih'in Kıpçakça ve Türkmençe Yazmalarına Göre Kıpçakçanın Oğuzcalaşması (Türkmenleşmesi) Üzerine Bir Dil Araştırması, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkan, Nevzat (2007), “*Ermeni Harfleriyle Türkçe Metinler Üzerine*”, Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı: Türk-Ermeni İlişkileri Örneği, 20-22 Nisan 2006, Kayseri. Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, C.III, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri.
- Özkan, Nevzat, (1997), *Türk Dünyası Nüfus Sosyal Yapı Dil Edebiyat*, Geçit Yay., Kayseri.
- Özyetgin, A. Melek, (2006), “*Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı*”, Chinese Academy of Social Science, Sino-Foreign Relationship Department of Institute of History, Beijing, China (23 Ocak 2006),

<http://www.eurasianhistory.com/data/upload/Ozyetgin.doc> (27 Haziran 2010).

Tavkul, Ufuk, (2003), “*CodexCumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S.15.

Vural, Hanifi; Toparlı, Recep, Kıpçak Türkçesi, Dilek Matbaası, Sivas.